

Kölcsönös függés és egymásrautaltság – kulturális, globális, személyes

Előadás: Egymásrautaltság egy megosztott világban

Előadó: **Gergely Attila**

14. Nyári Egyetemen, Kunbábony, 2017. július 26., szerda

Nyári Egyetem, Kunbábony, 2017. július 26.

Az idei Nyári Egyetem szervezői a kölcsönös függés vagy interdependencia kérdését tűzték napirendre. Ha az interdependencia szót jó filosz módra latin gyöke szerint vesszük, a *pendere* = *függni, lógni, csüngen*i szóból származik, többszörös összetétellel. *Dependere*: függni valamitől. Itt a függés iránya is szóba jön már, de ez egyirányú: valami, valaki függ valamitől, valakitől. Szeretünk inkább *in-de-pendens*-ek, függetlenek lenni, de, ha már nem lehetünk (teljesen) függetlenek, az meg nem kivihető, hogy (minden) tőlünk függjön, sőt, az sem, hogy függések nélkül egyáltalán éljünk, akkor már az is jobb, ha ez a függés többirányú, lehetőleg kölcsönös: ez lenne az interdependencia.

Természetesen a kölcsönös függésnek, nemcsak mint szónak, hanem mint fogalomnak is megvan a maga története. Valójában számos szálon követhető. Ez abból is látható, hogy a Google Tudós lapjain az „*interdependence*” keresőszó 0.03 másodperc alatt egymillió egyszázezer találatot hoz, úgy is, ha nem veszünk figyelembe más nyelveket és számos szinonimát. Az „*interdependence theory*” is 9300-at talál, csak az utóbbi másfél évben is több, mint 1200-at. Tehát a nagy valószínűséggel szakmai igényű publikációk száma az internetes nyilvántartás adott metszetében is minden bizonnyal meghaladja a tízezret. Egy futó pillantás erre a mennyiségre jelzi, hogy a közlemények és a mögöttük levő kutatások több szinten és távon elég kiterjedtek, a mikrótól a makróig, a személyitől a nemzetközint át a globálisig, a mindennapitól az évszázados távlatokig.

Kölcsönös függőségről szólva pedig beszélhetnénk még számos olyan rokon fogalomról is, mint reciprocitás, csereviszonyok, szociális interakció, egymás mellett élés, vagy konvergencia. Itt most vegyük csak a kölcsönös függés fogalmának a II. világháború óta a nemzetközi kapcsolatokban befutott pályáját, ebből is csak néhány jellegzetes elemet!

Az 1950-es, 60-as években a létrejött katonai és gazdasági tömbökön belüli és azok közötti viszonyok leírására széles körben használatba került a „kölcsönös függés” gyakran átpolitizált, ideologizált sémája. Ezt sokszor kötelékben alkalmazták a „modernizáció”, a („szocialista”) „fejlődés”, vagy a („kapitalista”) „konvergencia” jelszavaival. A 60-as évekre egyfajta divat lett arról beszélni, hogy „a klasszikus

(gazdasági, politikai vagy kulturális) függetlenség” („ami egyébként sem valósult meg soha sehol”) végképp a múlté, a jelen és a jövő valamilyen eszményi kölcsönös függőségé a „globális faluban”, melyben „mindenki függ mindenkitől”. Bár akadtak, akik a kölcsönös függőség tényeit elfogadva, annak a nemzeti függetlenséggel való ellensúlyozását ajánlották, mások inkább a kölcsönös függőségi viszonyok aszimmetriáit, valójában az egyáltalán nem kölcsönös függőséget tekintették realitásnak. Gondoljunk pl. az Egyesült Államok és Japán, vagy a Szovjetunió és Magyarország korabeli „kölcsönös függőségére”, még akkor is (és annál inkább), ha az utóbbiak tényleges függőségét gazdasági téren a „*kölcsönös* gazdasági segítség” jelszávába burkolták. (Ki tudja ma már, mi volt a KGST?) A nemzetközi viszonyok elemzésében a világrendszer elméletét és centrum-periféria modelleket alkalmazva az ún. dependencia-elméletek fordítottak több figyelmet az aszimmetriákra.

Azután felbomlott a „kölcsönös” függőség hidegháborús világa, és jöttek a 90-es évek: „globalizáció”, „regionális integráció”, „társadalmi tőke” – hogy csak néhányat idézzünk az utóbbi évtizedek címszávaiból. A „történelem végére” érve úgy tűnt, most már aztán végképp leáldozott mindenféle függetlenségnek, az egész emberi történelem globális kölcsönös függőségekben oldódik fel. Voltak, akik egyenlőtlenségektől, szegénységről beszéltek, de a fősodorból ezek is inkább csak a nagy kölcsönös függőség kísérőjelenségeinek számítottak.

Annyi a fentiekből is kitűnhet, hogy ha kölcsönös függőség valamilyen szinten létre is jön, különböző dimenzióiban általában sem nem abszolút, sem nem szimmetrikus. Ez vonatkozik a „globalizáció”, az „integráció”, vagy a „társadalmi tőke” utóbbi évtizedekben előtérbe került fogalmaira is. Vegyük az utóbbit, nem utolsó sorban azért, mert amikor a társadalmi tőke mai értelemben vett fogalma használatba jött, ebben a körben többször is beszéltünk róla. Külön alkalmat szántunk a megbeszélésnek, de az akkori nemzetközi diskurzusban kevésbé került szóba, hogy, bár egységesen *társadalmi* tőkeként kapott számtalan meghatározást, valójában nagyon is különböző *kulturális* változatokban létezik.

Ami a társadalmi tőke egy lényeges mozzanatát, a társadalmi egymásrautaltságot illeti, egy 6-7 éves gyermek is elég jól felfogja, hogy kell valaki, aki postás lesz, más valaki, aki tanító néni, bolti eladó, vagy doktor bácsi. Mindennapi tapasztalat az a kölcsönös függőség, amit Adam Smith közel 250 évvel ezelőtt a modern *gazdaság* „munkamegosztásaként” írt le. Érvelését sokan bírálták akkor és azóta is, de a fogalom gyökeret vert (nem utolsó sorban a modernitás más fogalmaival való interdependenciái miatt). A munkamegosztás fogalma egy jó évszázaddal később Émil Durkheim művében

a szociológia egyik alapfogalmaként jelent meg, már nemcsak gazdasági, hanem *társadalmi* munkamegosztásként.

Egy nyári egyetem kötetlenségéhez nem igen illik részletező szövegelemzés, ezért elég lehet itt csak arra utalni, hogy a 6-7 éves gyermek, Smith és Durkheim gondolatmenetei között van valami, a jelen összefüggésben nem elhanyagolható hasonlóság: nagyrészt egyetlen adott „kultúrkörön” vagy „civilizáción” belül értik a „munkamegosztást”. Az idézettek közül Durkheim életművének egésze mutatott leginkább túl ezen, később egyebek között a gazdaságantropológia vitte tovább a kultúráközi általánosítás munkáját. Itt most a fogalomtörténetnek ez a vonulata az, amely több figyelmet érdemel.

Az idevágó kérdések egészen addig nem is tudatosulnak (legalább is a maira jellemző súllyal), amíg *egyetlen* kultúrán vagy civilizáción *belül* maradunk, különösen, ha ezt a kultúrát és civilizációt a civilizációval, a kultúrával azonosítjuk. A gazdasági, tágabban a társadalmi újratermelés munkáját azonban nagyon is különböző kulturális keretek és korlátok között osztjuk meg. Amíg a kultúrák közötti globális érintkezés intenzitása nem ér el egy adott mértéket, addig kevésbé tudatosul, hogy ez az újratermelés a gazdaságin, vagy a társadalmin túl egyben *egész kultúrák, civilizációk* újratermelése is.

Amiről napirend szerint beszélünk, az a társadalmi tőke különböző kulturális változatai, civilizációs típusai közötti egymásrataltságnak, *ugyanakkor* megosztottságnak vagy éppen szembenállásnak a kérdéseivé is átfogalmazható. A kulturálisan többé-kevésbé egyöntetűként tételezett társadalmi tőke keretei közötti együttműködés egyáltalán nem érdektelen, de a kultúrák *közötti* együttműködéshez képest viszonylag helyi érdekű. Adam Smith a gazdasági munkamegosztást részletező művében beszél ugyan egyfajta „társ-érzésről” (*fellow feeling*), de ez nagyrészt kulturálisan korlátozott maradt (az on-line *Oxford Living Dictionary* 2017-ben is ezt a szöveg-illusztrációt adja: ‘*a common culture could ... promote fellow feeling*’). Ez akkor tűnhet fel jobban, amikor olyan *más kulturális mintájú* gazdaságok tesznek szert globális jelentőségre (ma a 2. és 3. legnagyobb méretű gazdaság is ilyen), amelyek nem az *egyéni önérdék* Smith által mintának tekintett kulturális logikája szerint működnek. Legalábbis saját körükben azzal nem legitimálhatók, hanem a *kollektív* hasznosság-maximalizálás kulturálisan alapértelmezett logikáját követik. Közösségépítők között vagyunk. A közösségről szóló szociológiai irodalomban alapműnek számít Ferdinand Tönnies 1887-ben megjelent *Közösség és társadalom* című tanulmánya. Tönnies a társadalom általa kifejlesztett fogalmáról korabeli európai tapasztalatai nyomán jegyezte meg, hogy nem véletlenül beszélünk *részvénytársaságról*, hiszen ki tudna elképzelni *részvényközösséget*.

Nem tudhatta, hogy száz év múlva Kelet-Ázsia részvényközösségei (pl. a japán keirecu szövetségek) milyen világgazdasági súlyra tehetnek szert.

Az együttműködési képesség mint társadalmi tőke egyfajta névértéken *társadalmi* definíciót kaphat, de valójában *kulturálisan* sokféle, sőt kölcsönösen polarizációra hajlamos „kiszerelekben” jelenik meg. A voltaképpeni probléma tehát nem is egyszerűen a különbözőség (hogyan is lehetnének azonosak), vagy akár a léptenyomon megnyilvánuló kulturális elfogultság, egyoldalúság, hanem ezek egymással való viszonylataikban megmutatkozó – tipikusan identitás-kötődésű – előjelei és ezek szerint kirajzolódó összeegyeztethetlenségei (gyakran használt szavakkal: „inkompatibilitásai” vagy „inkompenzurabilitásai”).

A tényállás felderítésében különösen érdekesek lehetnek a kulturális pszichológia utóbbi két-három évtizedben elért eredményei. Nem utolsó sorban azért, mert egyszerre utalnak a civilizációk közötti globális viszonyokra és a személy belső azonosságának, én-gyakorlatának ma már az agyi és idegi mikro-folyamatokig nyomon kísérhető jelenségeire. A nemzetközi kulturális pszichológiai kutatásokról magyar nyelven is van szakirodalom, ezen a téren nemzetközileg elismert kutatásokat magyar szakemberek is folytatnak (Nguyen Luu, L.A. – Fülöp M. (szerk.): *Kultúra és pszichológia*, Osiris Könyvkiadó, 2003, továbbá a kötetet szerkesztő Fülöp Márta vonatkozó munkássága.) Az ilyen irányú újabb ideg- és agykutatásokat nagyrészt a funkcionális mágneses rezonancia leképezés technológiája tette lehetővé, amelynek alkalmazása az utóbbi évtizedek egyik legintenzívebben művelt kutatási területét nyitotta meg.

Az itt tárgyalt összefüggésben a kulturális pszichológián belül is külön figyelmet érdemel a „független” és a „kölcsönösen függő” én-szerkezetek (*interdependent/independent self-construals*) vizsgálata. Egyszerűsítve azt lehet mondani, hogy az én-folyamatokban így vagy úgy minden kultúra ismeri mind az interdependenciát, mind az independenciát, de vannak kultúrák, amelyek egy sajátos értelemben „interdependensebbek”, míg mások „independensebbek”.

A kutatástörténetben elsők között hivatkozható Hazel Markus és Kitajama Sinobu munkássága, valamint 1991-ben megjelent tanulmányuk (Markus, H. R. & Kitayama, S.: *Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation*. *Psychological Review*, 98(2), 224-253, 1991; egy másik írásuk az L.A. Nguyen Luu és Fülöp M. által szerkesztett és előbb hivatkozott *Kultúra és pszichológia* c. kötetben magyarul is olvasható). Bár az adott tanulmányt és a szerzők által képviselt vizsgálati irányt, mint lenni szokott, számos bírálat érte, megközelítésük iskola-alapozó jelentőségű. Idézett írásukban a kulturálisan tipikus kétféle én-gyakorlat rendszeres megismerési,

érzelmi és motivációs együtt-járóit elemezték. A „független” és a „kölcsonösen függő”, independens és interdependens én-szerkezetek amerikai és japán kulturális eseteire összpontosítottak. Vizsgálódásaik azt erősítették meg, hogy az interdependens esetben az én szorosabban kötődik a társas összefüggésekhez, részben „átfedí” azokat vagy „összemosódik” azokkal, míg az independens gyakorlatban inkább elkülönül, függetlenül azoktól.

A kutatási eredmények, az azokhoz kapcsolódó kritikai irodalommal együtt, az utóbbi negyed században gyors ütemben bővültek. (Arról, hogy hol tartanak, képet adhat pl. a Michele J. Gelfand, Chi-Yue Chiu és Ying-Yi Hong által szerkesztett kötet: *Handbook of Advances in Culture and Psychology*, Oxford University Press, 2016.) Az egyik figyelemre méltó fejlemény az agykutatásokkal való összekapcsolódás. E tekintetben kiemelhetők a Pekingsi Egyetem és a Hongkongi Egyetem kutatóinak együttes vizsgálatai, amelyek jelentősen alátámasztották a kulturálisan kondicionált én- és agyfolyamatokról korábban épített modelleket. (Sik Hung Ng, Shihui Han, Lihua Mao & Julian C. L. Lai: *Dynamic bicultural brains: fMRI study of their flexible neural representation of self and significant others in response to culture primes*, *Asian Journal of Social Psychology*, 13, 83–91, 2010) Ami külön is érdekessé teszi ezt a vállalkozást, az, hogy *ugyanazoknak* a személyeknek az esetében találtak kulturálisan eltérő én- és agyműködést, attól függően, hogy melyik kultúrára „hangolták rá” őket. Ez számos további kérdést vet fel pl. abban a vonatkozásban, hogy akár *egy személyiségen belül* hogyan hozhatók közös nevezőre egymás ellentettjeinek számító én-folyamatok. Ha ez *egy agyon belül* nem valósul meg „magától”, még kevésbé várható el egész kultúrák között.

Az idegkutatásokban alkalmazott eljárások nagyon drágák, de valójában a mindennapi életben ismétlődő viselkedési jellegzetességekről van szó. Kevésbé költséges, ha ezek között találunk szemléltető eseteket. Egy ilyent mutatott be az a csoport, amelyben Markus és Kitajama is részt vett (Markus, H. R., Uchida, Y., Omoregie, H., Townsend, S. S. M., & Kitayama, S.: *Going for the gold: Models of agency in Japanese and American contexts*, *Psychological Science*, 17, 103–112, 2006). További részletezés helyett egyszerűen csak hallgassunk meg két mottóul választott nyilatkozatot. Mindkettőt a 2000-ben Sydney-ben tartott Nyári Olimpia bajnokai adták, mindketten aranyérmesek, mindketten hölgyek, de az egyik amerikai, a másik japán:

I think I just stayed focused. It was time to show the world what I could do. I am just glad I was able to do it. I knew I could beat Suzy O’Neil, deep down in my heart I believed it, and I know this whole week the doubts kept creeping in, they were with me on the blocks, but I just said, ‘No, this is my night.’

(Misty Hyman, a 200 m-es női pillangó-úszás aranyérmese)

Here is the best coach in the world, the best manager in the world, and all of the people who support me – all of these things were getting together and became a gold medal. So I think I didn't get it alone, not only by myself.

(Takahasi Naoko, a női maraton aranyérmese)

Az amerikai szövegben 69 szóból 13-szor fordul elő az „én” vagy annak módosult változata, a japán esetben 46-ból 4-szer. Az amerikai arány a japánnak duplája.

Mondhatnánk, hogy a „keleti” változat (de a „Nyugat” kétkezi munkásainak és szegényeinek hagyománya is) egy sajátos értelemben „interdependensebb”, mint a (főleg közép- és felsőbb osztálybeli) „nyugati”. Ettől azonban a keleti (vagy a nyugati munkásnegyedek lakója) még nem tartja magát kevésbé civilizáltnak. Jól ismert Gandhi (állítólagos) válasza a kérdésre, mi a véleménye a „nyugati civilizációról” („nem rossz ötlet...”). Ugyancsak Gandhi, az interdependens szemléletre nézve tipikus (és jól dokumentálható) módon, az ember *kötelezettségét* hangsúlyozta a *jogaival* szemben: „a jogok Gangesze a kötelezettségek Himalájájából folyik”. Ez egy húron pendül a 20. század talán legjelentősebb japán gondolkodójának, Nisida Kitarónak a meggyőződésével: „Az ember adós lény”, egész létével „tartozik”. Az öt éve meghalt, szintén japán filozófus, Imamicsi Tomonobu Emmanuel Levinas-szal folytatott dialógusában az embert „felelősséggel tartozó lényként” jellemezte. De nem kell mindenáron bölcselők, pszichológusok vagy agykutatók közé mennünk. Az egyik magyarországi japán gyár japán menedzsere így kérdezett vissza magyar kollégája méltatlankodására: „tudnál mutatni valakit, aki sajátmagát szülte?”.

A fentiekén túl az „interdependens” gondolkodásban számos más rendszeres eltérés, így egy más időszemlélet is tükröződik. Mint például Csou En-lajnak, Mao Cse-tung miniszterelnökének egy „nyugati” kérdésre adott válaszában. A kérdés arról szólt, mi a véleménye a felvilágosodásról és a francia forradalomról. A Párizsban tanult kérdezett így válaszolt: „talán még korai a kérdés”. Találkoztam kínai diplomatával, aki több mint ezer évre tudta visszavezetni a családfáját. Nem rég egy vezető amerikai egyetem professzora hívta fel a figyelmet arra, hogy Mao elnök után Kínában ismét előkerültek a családfák. Ha ez nem is minden kínaira jellemző, a Budapesten élő és nemzedékek sorában gondolkodó kínaiakhoz képest nem ok nélkül tűnhet úgy, hogy a helyiek meglehetősen máról holnapra élnek. (Ezt japán-magyar viszonylatban Gert Hofstede sokat idézett kutatásai tételesen igazolták: <https://www.geert-hofstede.com/japan.html> .)

A tétek és kockázatok körét nem meríthetjük ki, de utalhatunk olyan elemekre, amelyek ma sokban különböznek a korábban megszokottaktól. Néhány hónappal ezelőtt a legnagyobb és leggyorsabb számítógépek Kínában működtek, az első is, a második is. Az első („amelyben már nincsenek amerikai alkatrészek”) másodpercenként 94 kvadrillió műveletet végez. A japánok megelégték a dolgot és bejelentették a következő célszámot: 130 kvadrillió művelet másodpercenként. Ha már Kelet-Ázsiában vagyunk, a világ legnagyobb memória-chip szállítója a dél-koreai Samsung. A hírhez az egyik legnagyobb japán újság (jóval nagyobb példányszámú, mint bármely Japánon kívüli napilap a világon) nem minden rezignáció nélkül fűzte hozzá: nemcsak arról van szó, hogy a Samsung az egész világon a legfejlettebb memória-chip gyártó technológiával rendelkezik, de „több évvel jár előtte legszorosabb riválisainak is”. Lehet, hogy a következő „legnagyobb és leggyorsabb” szuperszámítógép üzembe állítását majd az Egyesült Államokban jelentik be, de előfordulhat, hogy nem kelet-ázsiai alkatrészek nélkül. A tétek között nyilván ott vannak a globális környezetvédelem vagy a biztonság kérdései is, az atomhatalmak közötti viszonyoktól az öngyilkos merénylőkig. De vehetnénk a népesedési deficit és a migráció kérdéseit is.

A tétek nyilván nemcsak logikaiak, de a kölcsönös egymásra utaltság érvényesítésének belátható logikai feltételei is vannak. Ezek egyike, hogy az csak olyan közös nevezőn valósulhat meg, amely elég általános érvényű a szóban forgó kettősségek meghaladásához. A művelet megfogalmazásának egyik változatát az európai középkor skolasztikus hagyományából idézhetjük: *contraria non contradictoria sed complementa sunt*. Eszerint az ellentétekben nem annyira az ellentmondást, mint inkább a kölcsönös kiegészítés lehetőségét kell keresnünk és megtalálnunk. Ha logikai feltételről és formuláról beszélünk is, ez nem jelenti azt, hogy maga a megoldás algoritmizálható vagy automatizálható lenne. Személyek között végső soron csak személyes megoldások lehetségesek. Ez az általános robotizáció korában is okot adhat némi derűlátásra.

Gergely Attila

Az előadás videó anyaga megtekinthető itt:

http://adattar.net/nye/?page_id=1668

<https://www.youtube.com/watch?v=QDbT28bKsMI&feature=youtu.be>